

van het internet, naast bijna oneindige bron van authentieke gebeurtenissen en getuigenissen ook betwiste bewaarplaats van (gedigitaliseerd) onderzoeksmateriaal. Juist nu een overvloed aan informatie door uiterst snelle communicatiemiddelen ter beschikking komt aan onderzoekers van het verleden is de historische kritiek een onmisbaar instrument geworden bij het zo goed mogelijk achterhalen van het waarheids- of gezagsgehalte van die informatie. Inderdaad 'zo goed mogelijk', want de boodschap die Boone zijn lezers geeft is die van het 'gematigde perspectief' (327). Absolute objectieve kennis van het verleden is onmogelijk, maar afdoende objectief is de historicus die ten behoeve van zijn onderwerp feiten selecteert en beschrijft en daarbij de formele regels van de historische kritiek respecteert.

Inhoud en aanpak maken dit boek zeker geschikt voor het academisch onderwijs, ook al valt er wel wat onevenwichtigheid in de behandeling van deelonderwerpen te bespeuren. Zo zijn er tien pagina's ingeruimd voor de archeologie (81-91), acht voor de statistiek (91-99) en vijf voor paleografie, diplomatiek en de overige hulpwetenschappen samen (78-81; 99-101). Soms doet de gebruikte terminologie wat gekunsteld aan. Zo zal de gemiddelde student niet goed uit de voeten kunnen met omschrijvingen als 'de fundamentele deontologie van een wetenschapper' (14) of 'fatische laag' (26). Ook zijn bepaalde concluderende opmerkingen nogal kort door de bocht geformuleerd, bijvoorbeeld wanneer Boone een directe relatie legt tussen het optreden van 'spindoctors' en de toename van het democratisch tekort (36). Anderzijds demonstrenen dergelijke passages dat de auteur niet alleen beoogt een methode te presenteren, maar ook de actuele functie van de historische kritiek wil bewijzen. Kortom, *Historici en hun métier* is een levende en levendige leidraad voor aankomende en professionele historici.

Tollebeek, Jo, Te Velde, Henk (eds.), **Het geheugen van de Lage Landen** (Rekkem: Ons Erfdeel vzw, 2009, 272 blz., ISBN 978 90 79705 03 0); Tollebeek, J. e.a. (eds.), **België. Een parcours van herinnering, I, Plaatsen van geschiedenis en expansie; II, Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie** (Amsterdam: Bert Bakker, 2008, 461 en 512 blz., ISBN 978 90 351 3253 (I), ISBN 978 90 351 3304 4 (II)); Doel, W. van den (ed.), **Nederland in de twintigste eeuw** (Plaatsen van herinnering; Amsterdam: Bert Bakker, 2005, 558 blz., ISBN 90 351 2856 7); Bank, J. (ed.), **Nederland in de negentiende eeuw** (Plaatsen van herinnering; Amsterdam: Bert Bakker, 2006, 560 blz., ISBN 90 351 2950 4); Prak, M. (ed.), **Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw** (Plaatsen van herinnering; Amsterdam: Bert Bakker, 2006, 526 blz., ISBN 90 351 2990 3); Blockmans, W., Pleij, H. (eds.), **Nederland van prehistorie tot beeldenstorm** (Plaatsen van herinnering; Amsterdam: Bert Bakker, 2007, 564 blz., ISBN 978 90 351 2989 4).

De afgelopen jaren heeft het concept *lieu de mémoire*, dat de Franse historicus Pierre Nora in de jaren tachtig van de twintigste eeuw uitdacht en uitprobeerde in een monumentale reeks boeken over het geheugen van de Franse natie, ook in het Nederlands taalgebied veel weerklank gevonden. Er bestonden al eerdere aanzetten tot een Nederlandse variant van Nora's *lieux de mémoire*, maar een echt omvattend werk bleef uit totdat uitgeverij Bert Bakker het initiatief nam tot een vierdelige reeks met H.L. Wesseling als hoofdredacteur. In 2007 waren de vier luxe uitgegeven delen voltooid. Een jaar later verscheen bij dezelfde uitgeverij, met foto's van dezelfde fotograaf en in dezelfde vormgeving de Belgische tegenhanger onder leiding van J. Tollebeek. Deze is tot nu toe enkel in een Nederlandstalige uitgave verschenen, maar het valt te hopen dat de Franstalige versie niet lang op zich laat wachten. Alleen al het feit dat de Belgische en de Nederlandse boeken met *lieux de mémoire* uiterlijk zo sterk op elkaar lijken, wijst erop dat België

en Nederland meer dan toevallige burens met – gedeeltelijk – dezelfde taal zijn. Wat dat ‘meer’ dan is, dat wordt onderzocht in een derde herinneringsboek, *Het geheugen van de Lage Landen*. Dit boek is een poging Nora’s concept, dat aanvankelijk sterk gebonden was aan een nationale entiteit, op te reken tot transnationaal niveau. Het is een onderzoek naar de culturele verwantschap tussen Nederland en Vlaanderen (en in mindere mate: België als geheel) en naar de plekken waar Nederlanders en Vlamingen elkaar ontmoet hebben.

Pierre Nora ontwierp het concept *lieu de mémoire* naar aanleiding van de vraag hoe een nationale geschiedenis van Frankrijk te schrijven in een tijd waarin het steeds minder duidelijk was wat de Franse natie precies was. Onder invloed van politieke, sociaal-economische en culturele veranderingen – denk bijvoorbeeld aan de gestage eenwording van Europa en de steeds nadrukkelijker aanwezigheid van allochtone minderheden in de Franse samenleving – leek de Franse identiteit te verbrokkelen en onzeker te worden. De ‘idee Frankrijk’ die zonder echt gedefinieerd te kunnen worden toch vanzelfsprekend had geleken, verloor haar vanzelfsprekendheid. Wat Nora probeerde was aan de hand van concrete en symbolische ‘plaatsen’, zoals Verdun, de Elzas, maar ook het café van Prousts *A la recherche du temps perdu* te achterhalen waaruit die ‘idee Frankrijk’ had bestaan. Deze plaatsen hadden bewust of onbewust een belangrijke rol gespeeld in de vorming van het nationale collectieve geheugen. Daarbij was vaak niet de geschiedenis van de plaats zelf van belang, maar de herinneringen die zich eraan gehecht hadden. Met de beschrijving van die herinneringen wilde Nora de brokstukken van het nationale geheugen reconstrueren. Nora’s herinneringsboek was een historisering van het Franse geheugen.

Hoewel Nora er niet van overtuigd was dat dit mogelijk was, omdat hij meende dat de *lieu de mémoire* een exclusief Frans concept was dat paste bij een exclusief Franse situatie, kreeg zijn project weldra navolging in verschillende landen. De Nederlandse en Belgische projecten zijn in deze

reeks herinneringsboeken relatieve laatkomers. Behalve de grote overeenkomsten tussen de twee projecten, is er ook een belangrijk verschil van methode en doel. Dit verschil ligt in de wijze waarop de redacteurs het concept van Nora hebben aangepast aan de Nederlandse, respectievelijk de Belgische omstandigheden en zegt veel over het denken over nationale identiteit in Nederland en België en de positie van de historicus in dat debat.

Het Belgische team is het dichtst bij Nora’s invulling van het begrip *lieu de mémoire* gebleven. Het boek beoogt een beschrijving te geven van de herinneringen van een natie die uit elkaar groeit en ook niet meer door een eenheidsstaat bij elkaar gehouden wordt. Het is, met de woorden van Nora, een geschiedenis ‘in de tweede graad’ van de herinnering die wellicht ooit vanzelf sprak. De dialectiek van herinneren en vergeten komt telkens terug. In zijn inleiding is Tollebeek zelfs nog radicaler dan Nora. Waar in de teksten van Nora soms nog een opflakking van zijn eigen Franse sentimenten doorklinkt, neemt Tollebeek een grotere distantie in. Hij kijkt met een externe, soms ietwat ironische blik naar de herinneringen. De Belgische redacteurs hebben zich neergelegd bij de verbrokkeling van de Belgische natie en bestuderen dat verschijnsel zonder erin betrokken te zijn.

Dat is in Nederland anders. Ook daar heerst onzekerheid over de nationale identiteit, maar die onzekerheid wordt in de politiek en de samenleving ervaren als een probleem. Al jaren zijn politici en intellectuelen naarstig op zoek naar een oplossing daarvoor. De redacteurs van de Nederlandse *Plaatsen van herinnering* presenteren hun boek expliciet als een bijdrage daartoe. Het boek sluit aan bij de canon van de Nederlandse geschiedenis van de commissie Van Oostrom uit 2007 en heeft tot doel het canoniseringsproces te verhelderen. Vandaar dat de redacteurs voor een chronologische opbouw gekozen hebben. Het uitgangspunt van het boek is de stelling dat er een zekere consensus bestaat over de belangrijkste gebeurtenissen in de Nederlandse geschiedenis. Die gebeurtenissen worden vervolgens toegelicht aan de hand van de

plaatsen waar ze zich afspeelden. Het gaat niet zozeer om de herinneringen die met de plaatsen verbonden zijn, maar om de geschiedenissen van de plaatsen zelf die samen de geschiedenis van Nederland vormen. In tegenstelling tot in België is dit geen neutraal onderzoek naar het verdwijnende nationale geheugen, maar een poging dat geheugen voor verdwijnen te behoeden.

Maar dan het derde boek met *lieux de mémoire*, die van de Lage Landen, uitgegeven door de vereniging Ons Erfdeel die de culturele samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen wil stimuleren. De herinneringen die kleven aan de relaties van Vlaanderen en Nederland zijn niet alleen meer hybride en anarchistischer, zoals een van de twee hoofdredacteurs, alweer Jo Tollebeek, verklaarde in een interview met de NRC (17 oktober 2009). Soms is het de vraag of er wel ooit sprake was van een echt collectief geheugen. In elk geval was dat geen nationaal geheugen, maar van dergelijke Groot-Nederlandse aspiraties nemen de redacteurs terecht al meteen afstand. Het gaat om het geheugen van een cultuurgemeenschap, niet dat van een natie. Trouw aan het idee dat *lieux de mémoire* de tastbare relictten zouden zijn van een vervagend geheugen, wordt er in het boek soms op gewezen dat deze cultuurgemeenschap steeds minder realiteitswaarde schijnt te hebben. Vlamingen en Nederlanders kijken minder dan vroeger naar elkaars televisiezenders, verstaan elkaar soms nauwelijks en maken ruzie over de Schelde. De paradox is echter dat dit boek uitgegeven wordt door een vereniging die zich juist tot doel stelt de culturele samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen te bevorderen en de culturele eenheid levend te houden. Het doel van het boek is daardoor onduidelijk. Is het, conform de Nederlandse interpretatie van het concept *lieux de mémoire*, een poging een vermeend collectief geheugen levend te houden of een te zwak bevonden collectief geheugen op te peppen? Of is het, meer in de richting van het Belgische herinneringsboek, een historische documentatie van een verdwijnend collectief geheugen, niet met de bedoeling dat verdwijnen tegen te gaan, maar

juist met de bedoeling het collectieve geheugen tot een onderwerp van geschiedschrijving en daarmee tot een definitief voorbij verleden te maken?

Die ambiguïteit is ook merkbaar in de diverse bijdragen. Niet alle auteurs zijn historici en niet alle essays zijn even historisch. Sommige stukken gaan vooral over de geschiedenis van de *lieu de mémoire* zelf, soms om daarmee te verklaren waarom er nooit een echte herinnering aan die plaats gegroeid is. Andere stukken behandelen de geschiedenis van de herinneringen die met de plaats verbonden zijn. In deze beide gevallen positioneren de schrijvers zich als afstandelijke onderzoekers ten opzichte van hun onderwerp. Er zijn daarentegen ook stukken die vooral een overzicht bieden van de actuele associaties die mensen – niet zelden de auteur zelf – hebben bij de *lieu de mémoire*. In die gevallen dreigen actuele politieke of persoonlijke bekommernissen het verhaal soms te overheersen, hetgeen het karakter van het boek als historisch werk geen goed doet. Zo is het de vraag of het wel zo'n goed idee was om het stuk over de Schelde te laten schrijven door een Vlaamse diplomaat in Nederland. Hier dreigt de geschiedenis te verworden tot een argument in een politiek debat.

Ondanks deze interne tegenstrijdigheden wat betreft de opzet van het boek is *Het geheugen van de Lage Landen* geslaagd, alleen al als experiment. Op zichzelf maakt deze ambiguïteit namelijk ook veel duidelijk over de relaties tussen Nederland en Vlaanderen, en het boek zal zelf daarom ook deel gaan uitmaken van de geschiedenis daarvan. Juist omdat er geen sprake is van een natie met een nationaal geheugen, is immers de vraag open wat er dan wel is, waaruit de verwantschap tussen Vlamingen en Nederlanders dan wel bestaat. Op die vraag hebben de auteurs allemaal hun eigen antwoord proberen te geven.

CAMILLE CREYGHTON,
UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Davids, Karel, *The Rise and Decline of Dutch Technological Leadership: Technology, Economy and Culture in the Netherlands, 1350-1800* ((History of Science and Medicine Library 7, Knowledge Infrastructure and Knowledge Economy 1; Leiden, Boston: Brill, 2008, 2 volumes, XX, IX + 633 blz., ISBN 978 90 04 16865 7).

Innovation Studies Programs seem to be cropping up everywhere like mushrooms in a damp forest. A major push behind this development is the view that the stimulation and governance of innovation is a key to achieving technological leadership and economic growth on a national or regional scale. But are the policy makers and university administrators behind this trend right to forefront innovation as a way to attain leadership and 'grow the economy'? Maverick historians such as David Edgerton have offered counter-evidence by drawing our attention to the fact that most of what ought to be called the history of technology, but also its present and future, has much less to do with technological innovation and much more to do with using and maintaining extant technology. One consequence is that the current stress on the emerging, highly competitive, realms of nano-technology and bio-engineering needs at least to be augmented by attention to less sexy but certainly more widely employed (especially in developing economies) technologies whose manufacture, modification and maintenance continue to offer opportunities for employment and economic growth. In the two volumes of his impressively encyclopaedic study *The Rise and Decline of Dutch Technological Leadership: Technology, Economy and Culture in the Netherlands, 1350-1800*, Karel Davids also examines the links between technological innovation and economic growth with interesting results. Along the way, he offers a *tour de force* overview of the history of technology in the Northern Netherlands as he traces its rise to 'technological leadership' and subsequent decline and eclipse by Great Britain

by 1800. To make sense of his endeavour, it helps to begin by reviewing definitions. Davids defines technology in terms of the 'abilities of people to control or transform nature for productive ends', which leads him to focus on subjects that range from 'agrarian practices and seafaring skills to industrial processes and building techniques'. This is a precise definition that some might find too narrow, passing over, for example, as it does 'skills that relate to the manipulation of money or people (such as financial techniques, military tactics or the practice of administration)'. Given Davids' interest in economy and culture, as signalled by his title, one might expect attention to areas such as these in which they and technology so clearly interpenetrate. But all should be grateful for the richly detailed history he does provide, which will surely make this work a standard resource for people interested in the history of technology in the Netherlands during this extended period.

Davids' definition of technological leadership is likewise precise, taken 'to mean that a given country, region, town or cluster of towns plays an initiating role in the new technologies in a wide variety of fields'. Historians will appreciate that he examines the history of this phenomenon both by considering his own findings and what historical actors wrote on the subject. His attention to the eye-witness accounts by travellers is especially welcome along these lines as they help to bring extra historical depth to his analysis and life to his prose. Leadership is clearly tied to innovation for Davids (one could imagine other definitions, it must be said), which leads him to investigate the flow of knowledge both into and out of the Northern Netherlands as an important contributor to technological leadership. Recognizing that technological knowledge is sometimes embodied in skilled individuals (he also looks at the flow and collection of texts, models, etc.), Davids includes an analysis of key migration patterns. In answer to traditional claims that the Dutch benefited especially during the seventeenth century from immigrants fleeing French and Spanish Catholicism